

Śmierć zwierzęcia
Współczesne zootanalogie

NR 3169

Śmierć zwierzęcia

Współczesne zootanatologie

pod redakcją
Marzeny Kotyczki

Redaktor serii: Studia o Kulturze
Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska

Recenzent
Izabela Kowalczyk

Spis treści

Słowo wstępne (<i>Marzena Kotyczka</i>)	7
Marc Bekoff	
Manifest zwierząt	15
Zenon Kruczyński	
Piękne, wolne, ginące	21
Marzena Kotyczka	
Cierpienie gatunku	39
Erika Cudworth	
„Przepis na miłość”? Kontynuacje i zmiany w płciowej polityce mięsa .	55
Magdalena Dąbrowska	
Miłość, śmierć i klonowanie	79
Giovanni Aloï	
Śmierć zwierzęcia w sztukach wizualnych	103
Dorota Łagodźka	
Śmierć zwierząt w sztuce współczesnej na przykładzie <i>Piramidy Zwierząt</i> Katarzyny Kozyry	117
Anna Barcz	
Śmierć w opowiadaniu <i>Lis</i> D.H. Lawrence’a a zmiana statusu zwierzęcia	139
Antonina Szybowska	
<i>Timor mortis</i> a religia. O zwierzęciu ludzkim w perspektywie ewolucjo- nistycznej	159
Marta Gigłok	
„Nadzieja nowego nieba i nowej ziemi”. Katolicka eschatologia a świat zwierzęcy	173

Magdalena Cebula	
Rytualny ubój zwierząt w kulturze Islamu. Od tradycji do nowoczesności	189
Natalia Bażowska	
Sztuka tworzenia	201
Wykaz Autorów	209

Słowo wstępne

„Nasza stara suka powoli umiera”¹.

„Najpierw straciła chyba słuch, potem wzrok i na końcu węch”² — opisuje Andrzej Stasiuk powolną agonię psa w krótkim opowiadaniu *Suka*. Powolna utrata zmysłów, konstytuujących przecież — przynajmniej w oczach człowieka — psa, nie oznacza utraty woli życia. Suka wciąż tęskni za dawną witalnością, która wszak w ludzkim słowniku jest niemal synonimem zwierzęcości: „Ale jeszcze trochę się porusza i ma ogromny apetyt. Czasami próbuje na coś szczekać”³. Jednak stary umierający pies uczy nie tylko woli życia, ale — co przyznaje Stasiuk — także sztuki umierania. Suka leży u progu domu i powoli odchodzi. Jeśli oczywiście nie dokonamy, łagodnie nazywanej usypianiem, eutanazji, jest to nasz pierwszy kontakt ze śmiercią — zdychanie domowego zwierzęcia. Zdychanie, bo zwierzętom odmawia się umierania. Śmierć, choć inaczej nazywana, pozostaje śmiercią, a odrębne słowo nie musi konotować pogardy, może zacząć oznaczać nowe pole refleksji.

Donna Haraway w *Manifeście gatunków stowarzyszonych*⁴ przywraca psom ważne miejsce u boku człowieka, przypominając o trwającej tysiące lat współzależności człowieka i psa. Punktem wyjścia dla Haraway jest najbliższa jej relacja — ludzi i psów, jednak otwiera ona dyskusję nad etyką i polityką wobec rozkwitającej znaczącej inności (*significant otherness*). Kategoria gatunków stowarzyszonych, którą postuluje, nie ogranicza się bowiem wyłącznie do zwierząt towarzyszących, takich jak podlegające biospołecz-

---

¹ A. STASIUK: *Suka*. W: TEGOŻ: *Grochów*. Wołowiec 2012, s. 31.

² A. STASIUK: *Suka*.

³ A. STASIUK: *Suka*.

⁴ D. HARAWAY: *Companion Species Manifesto*. Chicago 2003. Polskie wydanie: D. HARAWAY: *Manifest gatunków stowarzyszonych*. Tłum. J. BEDNAREK. W: *Teorie wywrotowe. Antologia przekładów*. Red. A. GAJEWSKA. Poznań 2012.

nieniu psy, koty czy konie, ale obejmuje wszystkie byty pozaludzkie wchodzące w interakcje z człowiekiem, co jest rozwinięciem wcześniejszego manifestu Haraway, *Manifestu cyborgów*⁵. Zwrot, jakiego dokonała Haraway, czyli przeniesienie punktu ciężkości z transhumanizmu na relację ludzi i zwierząt nie-ludzkich⁶, koreluje z ostatnimi ujęciami posthumanizmu, zwłaszcza z koncepcją odstepującego od futurologii Cary'ego Wolfe'a⁷. Co jednak istotniejsze dla poruszanej w tym tomie tematyki, każde ze wspomnianych podejść przewartościowuje centralną pozycję człowieka w świecie.

Dla Haraway namysł nad relacjami zwierząt i ludzi wyrósł z osobistego doświadczenia, codziennego, bliskiego kontaktu z własnym psem, słynną już — po publikacji *Manifestu gatunków stowarzyszonych* oraz książki *When Species Meet*⁸ — suczką Cayenne. Stąd też wśród gatunków stowarzyszonych ważną pozycję zajmują zwierzęta towarzyszące: „Zwierzęta towarzyszące to konie, psy, koty lub cała rzesza innych istot chętnych do tego, by ulec biouspołecznieniu jako pies pomocnik, członek rodziny albo członek drużyny w międzygatunkowym sporcie. Ogólnie mówiąc, nie zjadamy własnych zwierząt towarzyszących (ani nie jesteśmy przez nie zjadani); mamy też trudności z pozbyciem się kolonialnego, etnocentrycznego, ahistorycznego podejścia do tych, którzy je zjadają (lub dają się zjadać)”⁹. Tabu jedzenia, obowiązujące obie strony w relacji człowiek — zwierzę nie-ludzkie, obejmuje jedynie wybrane gatunki zwierząt, pokazując, jak płynna i nietrwała jest linia, za którą zakaz „nie zabijaj” nie obowiązuje; co więcej — za którą ten zakaz nie jest etycznie obciążony. Tabu jedzenia tworzy więc irracjonalną hierarchię gatunkową, zmienną w zależności od kontekstu historycznego i kulturowego, lecz zabijanie zwierząt na pokarm bądź też zakaz ich zabijania nie wyczerpuje tematu umierania zwierząt, dlatego też książka ta traktuje o śmierci *per se*, o śmierci jako punkcie, z którego w nowy, oddalający się od antropocentryzmu sposób, można spojrzeć na relację człowiek — zwierzę.

⁵ D. HARAWAY: *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*. New York 1985. Polskie tłumaczenie: D. HARAWAY: *Manifest cyborgów*. Przeł. S. KRÓLAK, E. MAJEWSKA. „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2003, nr 1.

⁶ Zapis zwierząt „nie-ludzkich” dla przetłumaczenia powszechnego w literaturze anglojęzycznej dotyczącej posthumanizmu i studiów nad zwierzętami określenia *nonhuman animals* stosuję za Moniką BAKKE, która w swojej książce *Bio-transfiguracje. Sztuka i estetyka posthumanizmu* w następujący sposób wyjaśnia stosowaną przez siebie pisownię: „W tej książce będę konsekwentnie stosowała pisownię «nie-ludzki», a nie to samo znaczący wariant «nie ludzki» po to, by podkreślić łączność tego, co ludzkie, z tym wszystkim, co do naszego gatunku nie należy”; M. BAKKE: *Bio-transfiguracje. Sztuka i estetyka posthumanizmu*. Poznań 2012, s. 8.

⁷ C. WOLFE: *What Is Posthumanism?* Minneapolis-London 2010.

⁸ D. HARAWAY: *When Species Meet*. Minneapolis-London 2008.

⁹ D. HARAWAY: *Manifest...*, s. 251.

Na śmierć jako moment krzyżowania losów zwierząt ludzkich i nie-ludzkich wskazywał John Berger, w swoim klasycznym już eseju *Po cóż patrzeć na zwierzęta?* Według Bergera „[b]rak wspólnego języka, milczenie decyduje o dystansie między człowiekiem i zwierzęciem i odróżnia ich od siebie. Właśnie z uwagi na to rozróżnienie życie zwierzęcia — którego nie da się pomylić z życiem ludzkim — można postrzegać jako paralelne z ludzkim. Jedynie w obliczu śmierci te dwie równoległe linie zbiegają się, a po śmierci, być może, krzyżują, by dalej znowu bieć równoległe — stąd pewnie wywodzi się szeroko rozpowszechnione wierzenie dotyczące wędrówki dusz”¹⁰. Spojrzenie Bergera, mimo że podkreśla fakt zrównania statusu ludzi i zwierząt w obliczu śmierci, przedstawiając samą śmierć jako moment nie przynależny do cyklu życia, granicę między życiem a bliżej nieokreślonym stanem niebytu, ponownie podporządkowuje zwierzę służbie człowiekowi. Nowe rozumienie „życia” jako etyki ciągłej modyfikacji zależności *bios/ zoe*, jakie proponuje Rosi Braidotti pozwala na włączenie śmierci w cykl stawania się¹¹. Ponieważ Braidotti dokonuje zmiany rozumienia problemu *bios/ zoe* usuwając śmiertelność czy też skończoność z horyzontu myśli o życiu, śmierć przestaje być czymś ostatecznym. Wręcz przeciwnie — śmierć, w ujęciu Braidotti, czyli stawanie-się-niewykrywalnym nomadycznego podmiotu, podobnie jak życie, jest bezosobową siłą wiążącą nas z innymi siłami: „Śmierć nie jest entropią ani powrotem do bezwładnej, martwej materii, ale otwarciem się na nowe intensywności i możliwości tego, co nie-ludzkie”¹². Z takiego punktu widzenia śmierć staje się nie tylko punktem wyjścia, ale także pryzmatem, którego przyjęcie oddala optykę badawczą od antropocentrycznego paradygmatu.

Studia nad zwierzętami (*question of animal*, *Animal Studies* czy też *Human-Animal Studies*¹³) to względnie nowa dziedzina nauki, pomimo sięgającej

---

¹⁰ J. BERGER: *Po cóż patrzeć na zwierzęta?* W: TEGOŻ: *O patrzeniu*. Przeł. S. SIKORA. Warszawa 1999, s. 11.

¹¹ R. BRAIDOTTI: *Etyka stawania-się-niewykrywalnym*. Przeł. J. BEDNAREK. W: *Teorie wywrotowe...*

¹² R. BRAIDOTTI: *Etyka...*, s. 312.

¹³ Zob. M. CALARCO: *Zoographies. The Question of Animal from Heidegger to Derrida*. New York 2008. Rozróżnienie między *Animal Studies* a *Human-Animal Studies* wyjaśnia Margo DEMELLO: *Animal Studies* jest to nazwa używana przede wszystkim przez nauki biologiczne na określenie medycznego wykorzystywania zwierząt oraz przeprowadzanych w tym celu badań. *Human-Animal Studies* (HAS), nazywane również antrozoologią, to dziedzina interdyscyplinarna, wykorzystująca ustalenia nauk biologicznych, jednak silniej związana ze społecznymi i humanistycznymi. Poddziedziną HAS jest CAS, czyli *Critical Animal Studies*, dyscyplina akademicka poświęcona dążeniu zniesienia eksploatacji zwierząt i ukróceniu ich cierpień; M. DEMELLO: *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*. New York 2012.

starożytności filozoficznej refleksji nad zwierzętami¹⁴. Choć od momentu, kiedy Peter Singer zaczął propagowanie terminów szowinizm gatunkowy czy też gatunkowizm (*speciesism*) i antygatunkowizm (*antispeciesism*), minęło już ponad trzydzieści lat, jedynie teorie praw zwierząt zdołały się ugruntować, natomiast namysł nad zwierzętami jako dyscyplina akademicka wciąż się kształtuje. Niektórzy upatrują się jego szansy w analogiach do tzw. *Women's Studies*, a zwłaszcza feminizmu i gender, oraz do studiów nad etnicznością (*Ethnic Studies*)¹⁵. Wydaje się to uzasadnione, zwłaszcza jeśli obok seksizmu i rasizmu usytuujemy w jednym rzędzie gatunkowizm jako ich logiczną kontynuację. Każda z tych dyscyplin zaczęła się bowiem od walki o prawa, o ontologię, gdyż „walka o byt” nabywa tutaj dwojakiego znaczenia — walki z dyskryminacją i cierpieniem. Rozebrana na części kulturowa konstrukcja płci już nikogo nie dziwi, jednak proces konstruowania naszej własnej taksonomii, indywidualnej hierarchii zwierząt dopiero zaczyna kiełkować.

Niniejsza publikacja łączy zwierzęta ze śmiercią, nie tylko dlatego, że śmierć to doświadczenie liminalne, uniwersalne, dotyczące każdego i dające przez to możliwość otwierania wielu nowych zagadnień, ale także dlatego, że *Animal Studies* często krzyżują swoją drogę z *Trauma Studies*, studiami nad cierpieniem¹⁶. Zwierzęta cierpią niezaprzeczalnie, chociaż na długie wieki skutecznie odebrał im to prawo Kartezjusz. Niemniej innym punktem wspólnym jest borykanie się z wyrażaniem niewyraźnego, które łączy te dwie dyscypliny. Jak dać świadectwo doświadczeniu, które nie może być wyrażone, albo które może zostać zniekształcone przez język? — pyta Kari Weil¹⁷. Świadectwo cierpienia zwierząt, zanim dotrze do języka ludzi, przejść musi przez wiele filtrów, jednak świadomość tychże filtrów jest pierwszym krokiem do nieantropocentrycznej optyki posthumanizmu.

Mimo stawiania dopiero pierwszych kroków, *Human-Animal Studies* (HAS) opierają się na silnie już ugruntowanych dyscyplinach i nie mam tutaj na myśli jedynie wspomnianych powyżej analogii. Z samej definicji, którą podaje Margo DeMello wynika, że jest to dziedzina polegająca na „badaniu interakcji i relacji między ludźmi a zwierzętami nie-ludzkimi”¹⁸. Taka definicja może niewiele mówić o samej dziedzinie, sugerować mylące asocjacje z etologią, zoologią czy psychologią porównawczą, jednak — jak się okazuje — oszczędność wyznaczników jest konieczna, by nie ograniczyć

¹⁴ Zob. P. CAVALIERI: *Dyskusja o zwierzętach: drugie spojrzenie*. W: *W obronie zwierząt*. Red. P. SINGER. Przeł. M. BENTLEY. Warszawa 2011.

¹⁵ Zob. K. WEIL: *A Report on the Animal Turn*. W: TEJŻE: *Thinking Animals. Why Animal Studies Now?* New York 2012.

¹⁶ Zob. K. WEIL: *A Report...*

¹⁷ K. WEIL: *A Report...*, s. 6.

¹⁸ M. DEMELLO: *Animals and Society...*, s. 5.

HAS. Dopiero wskazanie na punkty wspólne z innymi dyscyplinami pomoże odnaleźć esencję studiów nad zwierzętami.

Jedną z najbliższych HAS dyscyplin jest socjologia ze względu na swoje kluczowe paradygmaty: symboliczny interakcjonizm, funkcjonalizm i teorię konfliktu. Jednak z socjologicznego punktu widzenia zwierzęta są badane jako źródło ekonomicznego zysku człowieka. Antropologia, wraz ze wszystkimi swoimi odmianami, wydawałaby się bliższa omawianym tu studiom, lecz oddala ją od HAS antropocentryzm. Ciekawe jest natomiast antropologiczne spojrzenie na człowieka jako na zwierzę społeczne. Zwierzę społeczne pozostaje jednak na terenie kultury, którą według antropologów definiuje opozycja do natury. Taka binarność zaś jest sprzeczna z założeniami HAS. Dyscypliny wymieniane są w kierunku coraz większego ześrodkowania na jednostce, a więc kolejną z nich jest psychologia, zarówno badająca ludzi w ich relacjach ze zwierzętami (percepcja, przywiązanie), jak też tworząca narzędzia dla komunikacji z oswojonymi i domowymi zwierzętami (behawioryzm). Psychologia nie bada jednak samych relacji między ludźmi a zwierzętami nie-ludzkimi, które wszak są esencją *Human-Animal Studies*¹⁹.

Teksty zamieszczone w niniejszej antologii — prócz prezentowania szerokiego wachlarza dyscyplin stosowanych przez ich autorów — tworzą wspólną opowieść o zwierzętach. Opowieść spójną, chociaż posiadającą liczne aporie, pozostawiającą wciąż wiele nieomówionych tematów, nierozwiązanych problemów, co więcej — tworzącą wiele nowych pytań, które domagają się odpowiedzi i być może, wobec rosnącego zainteresowania kwestią zwierząt, w niedługim czasie je uzyskają. Zootanologie, na wzór zoografii czy zoontologii²⁰, są opowieściami o zwierzętach, historiami, w których narratorzy starali się oddać głos swoim bohaterom, postawić ich w centrum opowieści, nie jako symbol, alegorię, czy inny środek, ale jako

¹⁹ Omówienie za: M. DEMELLO: *Animals and Society...*, s. 20–26.

²⁰ Zob. M. CALARCO: *Zoographies...*; *Zoontologies. The Question of The Animal*. Red. C. WOLFE. Minnesota 2003, S. McHUGH: *Animal Stories. Narrating across the Species Lines*. Minneapolis-Londyn 2011. Także D. HARAWAY wspomina o potrzebie, ale także niebezpieczeństwie opowieści w kontekście ludzko-zwierzęcych relacji: „Tak jak fakt, fikcja odsyła do działania, stanowi jednak akt kształtowania, formowania, wynajdywania, jak również fabrykowania i fingowania. Wywiedziona z imiesłowu czasu teraźniejszego, fikcja jest zawsze w toku, niedokończona, zawsze narażona na zderzenie się z faktami, ale także zdolna do ukazania czegoś, o czym jeszcze nie wiemy. [...] Żyję więc dzisiaj z opowiadania historii o psach. Wszystkie historie zawierają tropy czy też figury retoryczne niezbędne do tego, by w ogóle cokolwiek powiedzieć. Trop (z gr. *tropós*) oznacza odchylenie lub skręt. Język jako taki nie robi nic innego, jak tylko odchylić się od właściwego kursu i skrócić; nie ma znaczenia bezpośredniego; tylko dogmatycy myślą, że możemy żyć w świecie komunikacji pozbawionej tropów”, D. HARAWAY, *Manifest...*, s. 255.

cel sam w sobie. Trudno porzucić antropocentryczną perspektywę, tym ciekawsze są jednak próby oddawania zwierzętom, uwięzionym przecież w „klatce języków”²¹, głosu, odnajdywania możliwości, dzięki którym może ujawnić się zwierzęcy podmiot²².

Zootanalogie zaczynamy mocnym akcentem, mianowicie manifestem, co nadaje książce pewną optykę, lecz – zgodnie ze słowami jego autora – nie jest to manifest radykalny, a raczej zdroworozsądkowy. *Manifest zwierząt* jest zbiorem fragmentów książki Marca Bekoffa, *The Animal Manifesto: Six Reasons for Expanding Our Compassion Footprint*. Za zgodę na ich wykorzystanie w niniejszym tomie kieruję w stronę Autora serdeczne podziękowania. Podobnie zaangażowany charakter ma tekst-manifest Zenona Kruczyńskiego – byłego myśliwego, który w swojej pierwszej książce, *Farba znaczy krew*, wyznaczył drogę, którą skutecznie podąża do celu, jakim jest ograniczenie polowań na dzikie zwierzęta. Myślistwo współcześnie nie ma już nic wspólnego z koniecznością wykonywaną dla przetrwania, ale raczej jest uprawiane w kontekście – jakkolwiek brzmienie tego zestawienia potęguje okrucieństwo, to często drastyczny wydzźwięk przyćmiewany jest słowem „tradycja” – sportu, hobby. Pozatekstową konsekwencją też zawartych w artykule Kruczyńskiego jest kampania „Niech Żyją!”²³.

Tekst redaktorki tomu otwiera drogę do badań niechcianych mieszkańców miast, o których często zapominamy, kierując się antropocentryczną definicją kultury przeciwstawianej naturze. Zwierzęta niechciane, „śmiecio-we”²⁴, tworzą osobną kategorię bytów poza-ludzkich współegzystujących z człowiekiem. Przykład gołębi miejskich omówiony w artykule Marzeny Kotyczki pokazuje jak zmienna i ruchliwa jest nasza potoczna taksonomia, i staje się podstawą do analizy samego pojęcia gatunku.

Powiedzenie, że w dobie sterylności porcji kupowanych w supermarketach, często zdarza nam się zapomnieć o tym, że mięso jest postacią zwierzęcia, powoli staje się truizmem, ale zapakowany w folię kawałek schabu lub filetu został spreparowany do tej formy fizycznie, jak i symbolicznie. Genderyzację i seksualizację mięsa odczytuje Erika Cudworth, co prawda na podstawie brytyjskiej kultury jedzenia, jednak w dobie globalizacji pewnych zwyczajów, zwłaszcza konsumpcyjnych, jej tekst ma wymowę uniwersalną.

Skutkiem interwencji w cielesność zwierząt jest nie tylko mięso i masa hodowla zwierząt na nie przeznaczonych. Na przeciwnym biegunie sytuuje się pragnienie zdobycia dla zwierząt nieśmiertelności, przynajmniej

²¹ Zob. D. CZAJA: *Zwierzęta w klatce (języków)*. „Konteksty” 2009, nr 4 (287).

²² Zob. także: *Animal Subjects. An Ethical Reader in Posthuman World*. Red. J. CASTRICANO. Ontario 2008.

²³ Zob. <www.niechzyja.pl>.

²⁴ Zob. *Trash Animals. How We Live with Nature's Filthy, Feral, Invasive, and Unwanted Species*. Red. K. NAGY, P.D. JOHNSON II. Minneapolis-London 2013.

nieśmiertelności ciała chronionego od rozkładu. Taksydermia czy kryptonizacja – okupione często konkretnymi kwotami pieniężnymi – mają fizycznie zatrzymać zwierzę, z którym jego opiekun był emocjonalnie związany. Swe go rodzaju rezurekcją jest klonowanie, pozwalające na uzyskanie dokładnej kopii zmarłego pupila. Magdalena Dąbrowska odczytuje te zabiegi jako nowe wyzwanie dla współczesnej kultury i bioetyki.

Jeśli wziąć pod uwagę tak zwany *Wypadek na polowaniu* z grotu skalnej Lascaux, to śmiało można przyznać, że motyw śmierci zwierzęcia jest obecny w historii sztuki od jej początku²⁵. Zmiany w reprezentacji zwierząt w sztuce najnowszej, która oddaliła się od tradycyjnie symbolicznego przedstawiania zwierzęcia, domagają się wnikliwych umówień. O zwierzęciu postmodernistycznym pisał Steve Baker²⁶. Natomiast w wydanej w 2012 roku książce *Bio-transfiguracje. Sztuka i estetyka posthumanizmu* Monika Bakke²⁷ omawia przeobrażenia ludzkiego i nie-ludzkiego ciała w perspektywie posthumanistycznej. W niniejszym tomie zagadnieniom związku współczesnej sztuki i zwierząt poświęcone zostały dwa artykuły. Tekst Giovanniego Aloia to nie tylko przegląd najważniejszych współczesnych prac artystycznych, które opierały się na zadawaniu śmierci zwierzętom, ale także pytania i interpretacje tych prac. Aloia stawia bowiem granicę wykorzystywaniu cierpienia zwierząt dla sztuki, poza którą takie praktyki stają się wtórne i nie wnoszą niczego nowego. Jeden z wątków zaprezentowanych przez Aloia, najbardziej dyskutowany w Polsce przypadek uśmiercenia zwierząt w imię sztuki, czyli *Piramidę zwierząt* Katarzyny Kozyry, rozwija Dorota Łagodzka. Dopelnieniem krytycznych i analitycznych głosów na temat reprezentacji zwierząt w sztuce jest wizualny komentarz w postaci prac Natalii Bażowskiej, za których udostępnienie artystce serdecznie dziękuję.

Wspomniany wyżej paleolityczny *Wypadek na polowaniu* z Lascaux inicjuje nie tylko plastyczne reprezentacje zwierząt, ale także podkreśla wagę samego łowiectwa dla człowieka od początków jego istnienia. Zwierzęta giną z rąk człowieka od zarania kultury. Poprzedzająca osiadły tryb życia kultura zbieracko-łowiecka dała początek etosowi myślistwa. Stał się on niewątpliwie silnie zgenderyzowany, a jego dekonstrukcję przedstawiła Anna Barcz w swojej analizie opowiadania Lawrence'a pt. *Lis*, tworząc przy okazji przyczynek do ekokrytyki.

Także zwierzę ludzkie stoi w obliczu śmierci. Tekst Antoniny Szybrowskiej dotyka uniwersalnych problemów wszystkich istot żywych oraz odmawianej do tej pory zwierzętom świadomości własnej śmiertelności.

²⁵ J. MASON: *Animals: From Souls and the Sacred in Prehistoric Times to Symbolic and Slaves in Antiquity*. W: *A Cultural History of Animals in Antiquity*. Red. L. KALOF. Oxford 2011.

²⁶ S. BAKER: *The Postmodern Animal*, London 2000.

²⁷ M. BAKKE: *Bio-transfiguracje...*

Bo jeśli coś nas niewątpliwie łączy ze zwierzętami, jest tym nieuchronność śmierci. Ewolucyjna bliskość między nami i człowiekowatymi staje się coraz bardziej niepokojąca od czasów Great Ape Project (1994) Petera Singera i Paoli Cavalieri. Szybowska przywołuje ten niepokój ukazując punkty wspólne doświadczenia śmierci i doświadczenia religijnego u wszystkich istot. Zagadnienia duszy dotyka Marta Giglok, szukając miejsca zwierząt w chrześcijańskiej eschatologii. Chrześcijaństwo zaważyło na losie zwierząt; w dobie kryzysu ekologicznego często jest oskarżane o jego spowodowanie, a kluczowe miały być biblijne słowa skierowane przez Boga do pierwszych ludzi, aby „zaludnili ziemię i czynili ją sobie poddaną” (Rdz 1,28). Dziś próbuje się je usprawiedliwić, odczytać właściwy sens, w którym miała się kryć troska o środowisko²⁸ i właśnie chrześcijańska etyka wspiera dziś zalecenia dotyczące minimalizacji zwierzęcego cierpienia. Artykuł Magdaleny Cebuli stanowi potrzebne uzupełnienie zarówno głosów omawiających status zwierzęcia w kontekście religijnym, jak również toczącej się dziś walki obrońców praw zwierząt o zakaz uboju rytualnego w Polsce.

Zwierzęta uczą umierania — jak przywołana na początku tego wstępu suka z opowiadania Andrzeja Stasiuka. Ale najczęściej ich śmierć (naturalizowana) nie jest nawet zauważana w codziennym dyskursie. Zabijane masowo jako surowiec przemysłu, zmieniają formę i postać, a życie z nich ulatujące przestaje być dostrzegane. Dlatego też głównymi bohaterami tejsze książki są zwierzęta, chociaż nienazywane po imieniu, to jednak nie pozostają anonimowe dzięki szczegółowym analizom i bliskim czytaniom.

---

²⁸ Zob. M. OLSZEWSKI, S. JAROMI: *Eco-book o eko-Bogu*. Kraków 2010.

Wykaz Autorów

Giovanni Aloï

Historyk i krytyk sztuki; wykłada historię sztuki na Queen Mary University of London, The Open University oraz Tate Galleries. Od 2006 roku jest redaktorem naczelnym „Antennae. The Journal of Nature in Visual Culture”. Czasopismo łączy wysoki poziom akademickiej dyskusji nad zwierzętami w sztuce z przystępną i eksperymentalną formą przemawiającą do szerszej publiczności. Od 2009 roku Aloï bada zagadnienie zwierząt jako przedmiotów sztuki w przestrzeniach galerii jako temat swojego doktoratu. Jego pierwsza książka, *Art & Animals*, została opublikowana w grudniu 2011 roku.

Anna Barcz

Doktor, filozof i pracownik Instytutu Badań Literackich PAN. Zajmuje się i publikuje na temat ekokrytyki, studiów nad zwierzętami i posthumanizmu (m.in. w „Przeglądzie Filozoficzno-Literackim”, „Tekstach Drugich”, „Anthropos?”, „Brno Studies in English”). Od września 2012 wspólnie z Dorotą Łagodzką realizuje w Instytucie Badań Literackich PAN projekt badawczy „Znaczenie studiów nad zwierzętami dla badań nad kulturą w Polsce” finansowany przez Narodowe Centrum Nauki (www.animalstudies.ibl.waw.pl). Prowadzi blog: annabarcz.blogspot.com.

Natalia Bażowska

Artystka i doktor psychiatrii. W swoich pracach zajmuje się zarówno podłożem psychicznym ludzi i zwierząt jak i fizjologią ciała (m.in. projekt „Rodzisko”, Stypendium Marszałka Województwa Śląskiego, poparcie fundacji „Rodzić po Ludzku”, CSW Kronika, Bytom, „Cafe życie w stresie”, Bunkier Sztuki, Kraków). W 2012 r. uzyskała Stypendium Ministra Kultury pracując nad dyplomem poruszającym zagadnienie życia jako ciągłej wędrówki. Obserwacje zachowań zwierząt w ich naturalnym środowisku w połączeniu ze zdobytą wiedzą medyczną umożliwiają Bażowskiej odnajdywanie podobieństw pomiędzy światem ludzi i zwierząt (m.in. „Pokój do rozmawiania ze zwierzętami” Rondo Sztuki, Katowice, „Ktokolwiek widział? Ktokolwiek wie?” CSW Kronika, Bytom, „Mleczne zęby” Baszta Czarownic, Słupsk, „Przestrzeń otwarta” CK Katowice).

Marc Bekoff

Emerytowany profesor ekologii i biologii ewolucyjnej na University of Colorado, członek Animal Behavior Society. Autor wielu artykułów naukowych i ponad dwudziestu książek, w tym przetłumaczonej na język polski: *O zakochanych psach i zazdrosnych małpach. Emocjonalne życie zwierząt* (Kraków 2010). W 2000 roku otrzymał Exemplar Award za znaczący wieloletni wkład w rozwój badań nad zachowaniem zwierząt. Ambasador programu Jane Goodall „Roots & Shoots”, w ramach którego pracuje ze studentami wszystkich pokoleń, seniorami i więźniami.

Magdalena Cebula

Doktorantka w Instytucie Języków Romańskich i Translatoryki Uniwersytetu Śląskiego, literaturoznawca i kulturoznawca. Jej zainteresowania naukowe dotyczą kultury Islamu, historii i literatury krajów Maghrebu, a także seksualności i *gender studies*, w szczególności w tym właśnie kręgu kulturowym. Poza pracą naukową, zajmuje się także nauczaniem języka francuskiego i tłumaczeniem tekstów.

Erika Cudworth

Starszy wykładowca w International Politics and Sociology w School of Humanities and Social Science na University of East London. Zajmuje się teoriami społecznymi i politycznymi (zwłaszcza feministycznymi, ekologicznymi i teorią kompleksowości), relacjami między ludźmi i zwierzętami nie-ludzkimi oraz społecznym włączeniem/wykluczeniem w obszarze edukacji i zatrudnienia. Autorka książek: *Environment and Society* (2003), *Developing Ecofeminist Theory: the Complexity of Difference* (2005), współautorka *The Modern State: Theories and Ideologies* (2007). Jej najnowsza książka to *Social Lives with Other Animals: Tales of Sex, Death and Love* (2011).

Magdalena Dąbrowska

Doktor, adiunkt w Instytucie Kulturoznawstwa UMCS. Studiowała filozofię na UMCS w Lublinie i *gender studies* na CEU w Budapeszcie. Pracowała w Centre for Policy Studies, CEU przy projekcie badawczym Komisji Europejskiej „QU-ING” (Quality in Gender + Equality Policy, www.quiring.eu), którego celem była ocena jakości polityki równości płci w krajach UE. Współredaktorka książki *Męskość jako kategoria kulturowa. Praktyki męskości*. Współorganizatorka cyklu spotkań na tematy kobiece, feministyczne, genderowe „Wieża Bab L”. Obecnie zajmuje się problematyką zwierząt we współczesnej kulturze oraz relacją człowiek—zwierzę w perspektywie *gender*.

Marta Giglok

Absolwentka kulturoznawstwa i teologii, doktorantka w Zakładzie Dogmatyki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Interesuje się tematami z pogranicza teologii i szeroko rozumianej kultury, metodologią teologii i teologią ikony. Bada sposób wykorzystania kategorii przestrzennych dla wyrażenia chrześcijańskich prawd wiary.

Marzena Kotyczka

Doktorantka w Instytucie Nauk o Kulturze Uniwersytetu Śląskiego, literaturoznawca i kulturoznawca. Dysertację poświęciła zagadnieniu domowej koegzystencji ludzi i zwierząt, reinterpreterując pojęcie gatunków towarzyszących wprowadzone przez Donnę Haraway. Artykuły przyjmujące optykę *Animal Studies* publikowała m.in. w „Jednak Książki”, „Studiach Kulturowych”, „Fragile”.

Zenon Kruczyński

Publicysta i działacz ekologiczny, były wieloletni myśliwy, autor książki *Farba znaczy krew*, rzecznik ekologii głębokiej. Certyfikowany nauczyciel MBSR Mindfulness-Based Stress Reduction i MBCT Mindfulness-Based Cognitive Therapy, czyli metody Redukcji Stresu Opartej na Uważności i Terapii Poznawczej Depresji Opartej na Uważności. Trener w Instytucie Psychoimmunologii w Warszawie. Prowadził warsztaty rozwojowe dla mężczyzn i autorskie warsztaty „Wgląd w relację pomiędzy ludźmi a zwierzętami”. Inicjator kampanii „Niech Żyją!” [www.niechzyja.pl] mającej na celu skreślenie ptaków z listy zwierząt łownych.

Dorota Łagodzka

Historyczka sztuki, asystent naukowy na Wydziale Artes Liberales UW, doktorantka w Instytucie Sztuki PAN, realizuje dwa projekty badawcze z grantów Narodowego Centrum Nauki: „Znaczenie studiów nad zwierzętami dla badań nad kulturą w Polsce” (wspólnie z Anną Barcz) i „Zmiana statusu zwierząt w sztuce współczesnej” (indywidualnie); kuratorka wystaw (m.in. „Ecce Animalia” w Muzeum Rzeźby Współczesnej w Orońsku); współredaktorka czasopisma „Artmix”; autorka blogu o zwierzętach w sztuce „Nie-zła sztuka”; współautorka strony Animal Studies PL.

Antonina Szybowska

Doktor, pracownik Zakładu Teorii i Historii Kultury Instytutu Nauk o Kulturze Uniwersytetu Śląskiego. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół współczesnego ewolucjonizmu, antropologii religii i semiotyki zachowań pozawerbalnych w różnych formach kultury religijnej. Interesuje się także szeroko pojętą kulturą muzyczną Europy.

Redakcja Gabriela Marszołek
Projekt okładki Anna Krasnodębska-Okreglicka
Redakcja techniczna Barbara Arenhövel
Korekta Marzena Marczyk, Mirosława Żłobińska
Łamanie Edward Wilk

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2381-7
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-135-5
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,25. Ark. wyd. 16,0.
Papier offset III 90 g. Cena 22 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław